

1908' DEVRİM Mİ, ERGENEKONU DA BESLEYEN DARBE Mİ?

Bülent FALAKAOĞLU**

Geride bıraktığımız 2008 yılı, 1908 Devrimi'nin yüzüncü yıl dönümüydü. Yüzüncü yılı dolayısıyla 1908 devrimi üzerinden İttihatçılık-Kemalizm, otoriterlik-darbecilik-demokratlık bağlamında çokça tartışıldı. Üzerine çok şey söylendi, çok şey yazıldı. Hemen vurgulamak gerekir ki, bugün, kutlanır veya kutlanmaz; savunulur ya da savunulmaz; 1908 devrimi ve bu tarihten sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin ülkemiz siyasi hayatı ve geleneği açısından önemi yadsınamaz. Dahası, geleneği, değişimleri ve bıraktıklarıyla tarihimizde bir gerçeklik olarak durmakta; 'mesai' harcanmayı hak etmektedir.

Böyle bir çaba içine giren herkesin sorması gereken ilk soru şudur: Geçmiş ve toplumu anlama ve aynı zamanda bugün yaşananlara müdahale adına ortaya konan düşünce ve eylemin 'doğru' olabilmesinin yolu nedir? Öncelikle gereken, doğru bir tarihsel referans ve (gerçeğin bir yanını ele almanın ötesine geçmiş) bütünlüklü bir çerçevedir. Böylesi bir zeminde hareket etmeyen birinin ne tarihi doğru anlaması mümkündür ne de bugüne ışık tutması.

1908'e yönelik ana yaklaşımlar nelerdir? Üzerinde hareket edeceğimizi belirttiğimiz bütünlüklü çerçevenin söz konusu ana akımlardan farkı nedir? 1980 tartışmalarına ilişkin iki ana akımdan ve bir de bu akımlardan farklı olduğunu iddia etmesine rağmen bu akımlarla kesişen üçüncü bir çizgiden söz edilebilir. Bugün ikilik üzerinden şekillenen bir gerçeklikle karşı karşıyayız. Birincisi devleti yücelten düşünce ve eylemlilik (Son yıllarda kendisini Ergenekonculukta açığa çıkaran düşünce). İkincisi ise her şeyin sorumlusu olarak devleti suçlayan neoliberal düşünce ve eylemlilik (sol liberal, muhafazakâr liberal, İslami liberal).

* 23 Temmuz 1908, Sultan II. Abdulhamit'in kendisine karşı yürütülen muhalefetin baskısıyla Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyduğu tarihtir. Resmi literatürde II. Meşrutiyet ve Hürriyet İlanı olarak geçer. 23 Temmuz, Türkiye'de, 1935 yılına dek Hürriyet Bayramı olarak kutlanmıştır.

** Evrensel Gazetesi

Her iki düşüncenin de temel aldığı tarihsel referanstan farklı olarak, tarihsel gerçekliği algılayacak bir çerçeveniz yoksa, her iki kesimden çok farklı düşünse- niz de, varacağınız sonuç aynıdır. Bu üçüncü olarak tanımladığımız akımdır. Ve buna en iyi örnek, Marksist bir çizgide olduğunu savunan “Fikret Başkaya’nın 1908 Devrimi’ne, Cumhuriyet’e ve devlete yaklaşımıdır.

Akımlardan birini temsil eden liberal solun, küreselleşmenin ihtiyaçlarına ce- vap veren, eski ‘takıntılarını’ aşan, darbeci eğilimlerden tümüyle arınmış bir “sol” yaratma yolundaki çabası, ister istemez, 1908 Devrimi’yle de buluşuyor. 1908 Devrimi deyince, liberal solun aklına İttihat ve Terakki iktidarı, yani İttihatçılık ge- liyor. İttihatçılık deyince de bugünkü darbeciler. Tarihi, sınıf mücadelesinin dışın- da, soyut bir demokrasi-otoriterlik çekişmesi gibi yorumlayınca; demokrasinin ra- fa kaldırılması, bizzat kapitalizmin ihtiyaçlarından, emperyalizmin dizginlerinden boşanmış saldırganlığından değil, faşist eğilimlere sahip askerlerin, bürokratla- rın, ‘darbecilerin’ kendini bilmez bencilliğinden, ‘güç sahibi olma’ psikolojisinden ve darbeci gelenekten kaynaklanıyor.

Tarihi sınıflar üstü bir anlayışla darbencilik ve otoriterlik sorunsalı üzerinden yorumlayarak, tarihi olarak Türkiye’yi burjuvazinin egemen olmadığı (tersine ezildiği) bir toplum olarak tarif eden ve bu kapsamda 1908’i ülkemizde darbeci- liğin, darbeci geleneğin ilk halkası olarak damgalayan liberal solculuğun yakla- şımı eleştiri konusudur. Üçüncü akıma örnek olarak sunduğumuz Fikret Başka- ya’nın yaklaşımı da liberallerle kesişmektedir. Başkaya, “Cumhuriyet neden kopuş değildir”¹ başlıklı yazısında şöyle diyor: “Türkiye’de rejimin niteliğini tartışmaya niyetli birinin iki şeyden sakınması gerekiyor. Birincisi, resmi tarihten ve resmi ide- olojiden uzak duracak; ikincisi, Avrupa-merkezli olmayan, Avrupa-merkezli ide- olojik yabancılıştan arınmış bir yaklaşıma sahip olacak.” Elbette resmi tarih- ten, ve de, gerçekliği değil de, kendi ‘cematının’ doğrularını dayatan Avrupa merkezli manüplasyondan uzak durmak önemli... Fakat bu uzak duruş, tek başı- na, doğru ve bütünlüklü bir analiz için yeterli değil.

Başkaya yazısında şöyle diyor: “Mantığının ve temel eğilimlerinin ve dina- miklerinin bir sonucu olarak, kapitalist üretim tarzının kapitalist olmayan [preka- pitalist] üretim tarzlarını, sosyal formasyonları kendi mantığıyla uyumlandırması, dönüştürmesi, biçimlendirmesi, biçimsizleştirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla Os- manlı sosyal formasyonu ikili aşınmaya maruz kaldı. Kapitalist üretim tarzının ve onun emperyalizminin etkisine maruz kalan Osmanlı yönetici eliti [egemen sınıfı], söz konusu aşınmayı durdurmak, mümkünse tersine çevirmek üzere önce ‘kendi-

1 bkz: www.ozguruniversite.org

ne dönme 'girişiminde' bulundu, baştaki duruma dönmeyi' denedi. Böyle bir şeyin mümkün olmadığını anlaşılmaması için fazla zaman gerekmedi. Zira hem geri dönüş, geride kalmış olanı ihya etmek mümkün değildir, hem de zaten arzulanır bir şey de değildir. O zaman olumsuzluğu bertaraf etmek, imparatorluğu yaşatmak üzere Avrupa'nın sömürgeci/emperyalist ülkelerine benzeme tercihi gündeme geldi. İşte Nizam-Cedid denilen sayfa böylece açılmış oldu. O aşamadan sonra peş peşe Batı'dan bir dizi kurum, kural, mekanizma ve söylem, kılık-kıyafet, 'davranış kalıbı' vb. ithal edildi. Bütün bunlarla amaçlanan, hiçbir zaman Eski Rejimi dönüştürmek, yeni bir şey yapmak değildi. Yeni kurumsal yapılar, söylemler, vb. yeninin değil, eskinin hizmetindeydi."

Başkaya'dan yaptığımız ve tırnak içinde verdiğimiz alıntının tezi şöyle özetlenebilir: Osmanlı İmparatorluğu içsel dinamiklerden yoksun, tamamen dışarıdan bir kuşatma altında. Güçlü devlet tarihsel olarak toplumdaki olması gereken tüm ara kurum ve gelişmeleri önüyor.

Oysa Osmanlı toplumunda, tüm feodal toplumlarda olduğu gibi, "en kalın çizgilerle, tarımsal üretimi gerçekleştirenle, bu tarımsal artı ürünü doğrudan kontrol edenler var. Bu eşitsiz bir ilişkidir. Eşitsiz ilişkinin temelinde ise "toplumsal artı" yatar. Toplumsal artı kendi başına sınıfsal bir karşılığı ifade eder ve dolayısıyla yapısal dönüşüm aracıdır. Bu araç hem ekonomik modelleri, hem de ekonomik girişimlerin toplumsal düşünsel değişimlerin dönüştürülmesini sağlayan bir araçtır. Bu yönüyle toplumsal değişime evrenseldir.

ÇATIŞMALARDA AZADE SOSYAL SINIFLILIK MU?

Başkaya göre, peş peşe gündeme gelen yenilikler, Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet, Cumhuriyet, vb. devletin niteliğinde, devlet anlayışında, devlet/toplum ilişkisinde bir 'yenilik' anlamına gelmiyordu. Eğer ortada bir yenileşme vardiysa, bu devlet aygıtını angaje ediyordu. Dolayısıyla, kavramın gerçek anlamında bir modernite söz konusu değildi. Çünkü, "Mâlum, modernite devrimi ve klasik liberalizm bireyi önemli sayarken, Osmanlı yenilikçi elit devleti kutsamaya devam etti... Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Zira, modernite Eski Rejimi yıkmayı, ondan kurtulmayı amaçlarken, Osmanlı 'yenilikçilerinin' yegane amacı devleti, imparatorluğu, velhasıl Eski Rejimi kurtarmak, yaşatmaktır..."

Aynı sistemin hem 'bireyci' hem de 'devletçi' olmak üzere iki farklı yüzü olmaz mı? Kapitalizmin piyasacı ve devletçi yüzü, aynı madalyonun farklı yüzleri değil midir, aralarında çatışma olsa da? İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 'merkeziyetçiler' ile 'ademi merkeziyetçiler' arasında da çatışmalar yaşanmıştır.² Fa-

2 Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal çözümü, devletin bekası için meşruti düzenin korunması etrafında şekillenmişti. Bu doğrultuda meşruti rejimi ilan eden güç olarak İttihatçı-

kat birini ilerici, diğeri tutucu ilan etmek niye? Farklı uygulamaları savunsalar da farklı hedeflerinin olduğu söylenebilir mi? Bu sorunun yanıtını şimdilik bir kenara bırakıp, Başkaya'nın bu tespitini dayandırdığı ve bu tespitten vardığı sonuca bakalım: *“Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Rejimi dönüştürmekte çıkarı olan yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmadı. Bunun başlıca iki nedeninden söz edilebilir. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal artığın merkezileştirilmesi esastır ki, bu, devlet dışında bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasını zorlaştırıyordu. İkincisi de, Batı'da ortaya çıkan kapitalizm ve onun emperyalizmi ve sömürgecilik [elbette Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman sömürge statüsüne indirgenemedi, aksi halde ortada imparatorluk diye bir şey kalmazdı, ama bu onun kapitalist sömürüye maruz olmadığı anlamına gelmez, velhasıl tipik bir yarı-sömürge statüsü söz konusuydu...] Bütün çevre ülkelerde olduğu gibi, kapitalist üretim ilişkilerine 'özel bir nitelik' kazandırdı. Osmanlı imparatorluğunda kapitalist üretim tarzındakinden farklı olarak, devlet yönetici sınıfıdır. Orada egemen sınıftan ayrı bir bürokrasi yoktur. Bürokrasinin varlık nedeni devletin de varlık nedenidir. İşte devletin kutsallığı oradan gelir.”*

Başkaya'nın analizi, hem liberallerin hem de devletçilerin yaptığı gibi, tarımsal topraklardaki üretim biçimine sınıflarüstü bakılmasının bir sonucu. “Sınıflarüstü tarımsal topraklar”ın varlığı, kuşkusuz sınıflarüstü bir devlet varsayımıyla örtüşüyor. Toprakların tüm mülkiyeti devlete ait olunca, toplumda temel üretkenlik olan tarımsal faaliyetin getirisi olan artı-ürün üzerindeki tek söz sahibi de merkezi siyasal iktidar oluyor. Bu iki varsayımın doğal sonuçlarından biri, sipahiyi³ “üretim birimlerine zaman zaman uğrayan bir posta memuru veya vergi tahsil-darı” yapmasıdır. Diğeri, reayayı “güçlü merkezi siyasal iktidarın” koruyuculuğu altında “özgür köylüler” olarak nitelemesidir. Sipahiyi ‘posta memuru’ olarak göstermenin bir diğeri sonucu, toplumda siyasal iktidar ile reaya arasında başka toplumsal sınıfların ve tabakaların olmadığı ve dolayısıyla toplumun içsel dinamiklerden yoksun olduğu yönündedir.

---

lar, rejimi korumak amacıyla onunla özdeşleşmeye gayret etmişlerdi. Bu siyasal tutumun özü, “devletin bekası için meşruti yönetimi elzem, meşrutiyetin sürekliliği için İttihat ve Terakkî'nin koruyucu gücünü” esas kabul etme etrafında şekillenmişti. Bu tutuma karşı muhalefet güçleri gelişti. Muhaliflerin içinde en güçlü kesim “ademi merkezîyetçi Jön Tükler” olmuştu. Osmanlı liberal hareketinin etkili ve önde gelen ismi Prens Sabahattin'di. İkinci Meşrutiye'nin ilanında inkâr edilemez rolü bulunan Prens Sabahattin ve yakın adamları, meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra harekete geçtiler. 14 Eylül 1908 tarihinde, ademi merkezîyetçi programa sahip olduğunu savunduklarını Ahrar Fırkası'nı kurdular (Ayrıntılı bilgi için bkz: Toplumsal Tarih, Ekim 2008).

3 Sipahi: Osmanlılarda toprak sahibi bir sınıf, atlı asker.

Güçlü devlet geleneği ve toplumsal sınıfların yokluğu temelindeki yaklaşım, bugün birçok teorinin temelini oluşturuyor. Liberal sol söylemin teorik yapısındaki temel varsayım, Osmanlı'nın sınıflarüstü devlet geleneği ile sivil toplumun yokluğudur. Buna göre, Türk tarihi, güçlü devlet mekanizması ile güçsüz çevre arasındaki mücadelenin tarihidir. Tarihi anlamak açısından oldukça kolay bir açıklama tarzı. Başkaya da, maalesef, aynı kolaycı yöntemi seçmiş. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar ve zeamet sahipleri, babadan ve atadan bu topraklara sahip kişiler vardı. Tımarlı sipahilerin yanı sıra, merkezi siyasal 'malikane hissesi' denen uygulamanın olduğu bölgelerde, malikane kısmı, bağımsız toprak beyinin üstün mülkiyet hakları ve kısmen yararlanma hakları varken, merkezi siyasal iktidar sadece 1/10 üzerinden reayadan ürün çekebiliyordu. Malikane hissesinin yanı sıra merkezi siyasal iktidarın tam olarak hakimiyet kurmadığı, artı-ürün üzerinden bir hak iddia edemediği tam anlamıyla özel mülkiyetin olduğu yerler de vardır. Yani artı ürünü kontrol eden merkezin dışında kesimler var.⁴

Uzatmayalım ve yeniden vurgulayalım: Tüm sanayi öncesi toplumlar, tarımdan elde edilen tarımsal artığın varlığına bağlı olarak, zorunlu bir sınıflar düalitesine sahiptir. Artı ürünün merkeze aktarılması sürecinde, yani tarımsal artının dolaşım sürecine girmesiyle, bu artının farklı kişilerin eline geçmesi, toplumda farklı sosyal grupların varlığına neden olur. Osmanlı toplumunun somut görünümü, reaya ile yerel toprak sahibi konumundaki erkata beyi, sipahi, vakıf yöneticisi arasındaki süregelen temel ilişki, aynı zamanda toplumdaki temel sınıfsal kompozisyonudur. Diğer yandan reayanın tarımsal artısına el koyan yerel birimle, merkezi siyasal iktidar (saray, Sultan) arasındaki ilişki, artığın bir kısmını ele geçiren diğer sosyal grupların (tefeciler, tüccarlar, merkezi siyasal iktidarın kadroları) varlığına neden olmuştur. Bu ilişkilerin toplumsal artı üzerinde yoğunlaşması, doğal olarak toplumsal yapının dinamik bir zeminde yer almasına neden olmuştur. İçsel dinamiklerden yoksun olduğu tezi gerçekçi değildir. Osmanlı toplumunda içsel dinamiklerin yokluğu üzerine oluşturulmuş açıklama biçimleri, Osmanlı'da hiçbir zaman büyük toprak sahipliğinin olmadığını savunurlar. Yer yer İzmir, Trakya bölgesinde kurulan çiftlikleri de tamamen gelişen dünya kapitalizminin dışsal müdahalesine bağlarlar. Oysa toplumda süregelen eşitsiz ilişki, sürekli olarak zenginliğin kaynağı olan toprak üzerinde yoğunlaşmıştır. Binlerce yıl süren küçük köylülüğün değişim süreci, önce iç dinamiklerin etkisiyle, sonra ise dışsal-toplumsal etki karşısında hızlanmıştır.

---

4 Bkz: Fuat Ercan. "Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme"

BURJUVAZİ YOK MUYDU?

Buraya kadar toplumun içsel dinamiklerinden, kırsal alanın dönüşümünden bahsettik. Peki, bu dönüşüm sürecinde işçiler ve burjuvazi oluşmadı mı? Bu cep-helerden bir muhalefet yükselmiyor muydu? Başkaya'ya göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan muhalefet, bir iç muhalefetti: *"Bu bakımdan Padişahın da, ona muhalefet edenlerin de [Genç Osmanlılar, daha sonra İttihatçılar, vb.] yegâne kaygısı ve amacı devleti kurtarmak, yaşatmaktır. Muhalefet de bizzat kendi varlık nedeni olan devleti kurtarmaktan başka bir perspektife sahip değildi. Dolayısıyla yapılan yenilikler gerçek anlamda yeninin hizmetinde değil, eski yapıya birer yama niteliği taşıyan şeylerdi... 1876'da Mithat Paşa'nın girişimiyle ilan edilen Birinci Meşrutiyet⁵ olsun, 1908'deki İkinci Meşrutiyet olsun, devleti dönüştürme amacı taşıyan politik müdahaleler değildi. 1908'de Jön Türklerin [İttihatçılar] yaptığı da bir darbeydi. Anayasal monarşiyi dayatıp, padişahın yetkilerini sınıralsalar da, devlet anlayışı ve zihniyetinde kayda değer bir değişiklik söz konusu değildi. Zaten 1913'den itibaren anayasal monarşinin de içi boşalacaktı. Ondan sonrası tam bir diktatörlüktü."*

Bir iç dinamik ve sınıfsal karşıtlığın varlığından yukarıda bahsetmiştik. Şimdi konuyu ayırtılandırabilirim. Öncelikle sormak gerekir; Osmanlı'da sınıflar var mıydı? Sınıflar varsa, sınıflar arası çatışma da kaçınılmazdır. 1908'e baktığımızda, dört sınıftan bahsedebiliriz. Birincisi, feodal, yarı-feodal bir yönetici sınıf... Saltanatçı, hilafetçi büyük toprak sahipleri... İkincisi köylü.

Üçüncüsü burjuvazi. Banker, finans, tefeci, ticaret burjuvazisi vs... Finans kapital, uluslararası kapitalizmin, emperyalist tekellerin elinde... Osmanlı Bankası'na İngiliz ve Fransız sermayesi hâkim. Duyun-u Umumiye de onların elinde. Ama Osmanlı burjuvazisi de mevcut. Toprakların kiraya verilmesiyle oluşan Kesim Düzeni'yle birlikte Osmanlı toplumunda burjuva sınıfının etkinliği çoğalır. Bürokrasideki yozlaşma (rüşvet, yolsuzluklar), devlet olanaklarının sömürülmesini getirir. Bürokratlar, devletin olanaklarını 'özel sektöre' aktarırlar. 1. Meşrutiyet dönemi, 1876 Anayasası'nın ilanı sonucu oluşturulan parlamentonun milletvekili Vasilakı'nın sözleri önemli bir kanıttır. Şöyle demiştir: *"Madenlerimizi, ormanla-*

5 Birinci ve İkinci Meşrutiyet bir birinden ayrılmalıdır. 1908 Devrimi'nde Sultan'ın varlığı simgeseldir. Yetkileri elinden alınmıştır. Oysa birincisinde durum tam tersidir. Mutlakiyet kesinlikle yıkılmamıştır. 1876 Anayasası'nda Sultan'ın kutsal kişiliği korunur. Eylemlerinden ötürü kimseye karşı sorumlu değildir. Nazırları atayan da, görevden alan da kendisidir. Parlamento toplantıya çağırarak olan da, feshedecek olan da kendisidir. Yalnızca yasaları ve özellikle bütçeyle milletvekilleri onaylayacaktır. Bu konuda bkz: Aykut Kansu. "1908 Devrimi", İletişim Yayınları.

rımızı, külfetsiz ve kayıtsız kolay bir yolla yerli ve ecnebi sermaye sahiplerine ihale edelim. Yerin altındaki zenginliğimiz ortaya çıksın. Biz de yabancıların zenginliğini memleketimize getirelim. Bir devletin ahalisi ne kadar zengin olursa o kadar kuvvetli ve ulu olur.” (Meclis-i Meb’usan zabıt ceridesi, 2 Haziran 1877).⁶

Bu konuşmadan da anlaşılmalıdır ki, 1800’lü yılların sonunda, ülkede, madenleri ve ormanları ele geçirecek yalnızca yabancı değil, yerli sermaye de bulunmaktadır. Meclisteki bu sermayedarların hepsi de, Fransız Devrimi’ni gerçekleştiren burjuva sınıfının bizdeki eşitleridir.

Osmanlı’daki dördüncü sınıf olarak işçi sınıfını gösterebiliriz. Osmanlı toplumunun sınıfsal yapısı ya da kapitalistleşme sürecine ilişkin tartışmaların önemli bir ayağını Osmanlı’da işçi sınıfının bulunup bulunmadığı tartışmaları oluşturur. Bir işçi sınıfının olmadığını ileri sürenlerin dayanak noktası, Osmanlı Devleti’nde kapitalizmin gelişmemesi olmuştur. Böylelikle ‘kapitalizmin olması için işçi sınıfı olmalıdır. İşçi sınıfı yoksa kapitalizm de yoktur’ sonucuna gidilmiştir. Oysa kötü yaşam koşullarına karşı mücadele eden işçiler vardır. 1908 Ağustos’unda başlayarak, Osmanlı tarihinde geniş boyutlarda ve sürelerde grevler yaşanır. Toplam 110 grev sayılmıştır. Bu koşullarda işçi yoktur denebilir mi? Kapitalist üretim ilişkileri, (hakim olmasa da), toplumda görülmüyor denebilir mi?

Örneğin işçi yığınları maden sanayinde görülür. Zonguldak madenlerinde, işçilerin angarya olarak çalıştırılması için tüzük çıkarılmıştır. Bu tüzüğe göre, Zonguldak Köylüsü, -13 yaşından 50 yaşına kadar olanlar- bir ayda 15 gün tarlada, 15 gün de madenlerde çalışmakla zorunlu kılınmışlardır. İşçileri tedavi merkezi yoktur. Hastalanan işçi bir ata bindirilerek köyüne gönderilir.⁷

İşçilerin yoğun olduğu bir diğer alan, demiryollarıdır. Anadolu’da ilk demiryolları İngiliz sermayedarları tarafından 1856’da kurulur. Bu tarihten sonra, kapitalistler, demiryolları yapımına göz dikerler.

Greve giden tramvay görevlileri, Dok işçileri, Paşabahçe cam üfleyicileri, tütün tekeli müstahdemleri... Bunların her biri işçi sınıfının varlığının bir göstergesidir.

1908 Devrimi, dünya kapitalizminin o dönemdeki bazı gelişmelerine denk geldi. Bütün dünyada demiryolları yapılıyor, limanlar kuruluyordu. Dünya pazarının gerçekten muhteşem bir gelişme gösterdiği dönemdi. Bunların Osmanlı dünyasına bir yansıması vardı. Liman ve ticaret yolları üzerindeki kentler; İzmir, Trabzon, İzmit, Selanik, Van inanılmaz bir atılım gerçekleştiriyordu. İzmir’de makine üreten fabrikalar kuruluyor, Anadolu’da manifaktürde bir sıçrama yaşanıyor.

⁶ Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Cem Yayınevi

⁷ Hikmet Kıvılcımlı, “Türkiye’de kapitalizmin gelişimi”, Tarih ve Devrim Yayınevi.

Dökümhaneler Anadolu'daki şehirlerde oluşuyordu. Çarlık Rusyası'na ürün üretecek kadar gelişmiş imalathaneler söz konusuydu. Ege civarında dış piyasaya çalışan büyük çiftlikler vardı. Bütün bu kapitalist sıçrama, aslında pazar ekonomisinin geliştiğinin bir göstergesiydi. Osmanlı'nın monarşik yapısı bütün bu gelişmeler dar geliyordu. Bir sıçramaya ihtiyaç vardı ve tam bu ihtiyacın bir karşılığı olarak 1908 devrimi patlak verdi.

1908 "BURJUVA" DEVRİMİ

Feodal üstyapı üretici güçlerin gelişmesinin önünde ne kadar engel teşkil ederse etsin, kapitalizm, az ya da çok, yavaş veya hızlı bir şekilde ekonomik temele girer ve yayılır. Bu da tüm çelişkilerine ve gerici-feodal kurumlara rağmen bazı reform ve önlemleri zorunlu kılar. Burjuvazi ve burjuva fikirler az ya da çok gelişir; toplumsal aktör olmak için mücadele eder. Bu, Fransa ve İngiltere için ne kadar geçerliyse, Osmanlı gibi doğu toplumları için –daha geç ve daha yavaş olmak kaydıyla– bir o kadar geçerlidir.

Osmanlı topraklarında da gelişen, gelişme mücadelesi veren burjuvazinin, dünyadaki kapitalist dalga ve modern devletlerdeki burjuva düzenlemelerin etkisiyle, kendi topraklarında egemen olmak, gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmak üzere iktidara sahip olmak, en azından ona yön vermek istemesi kaçınılmazdı. Eşitlik, kardeşlik, özgürlük vb. kavramlar ise, burjuvazinin ekonomik ve politik hedeflerinin argümanları olarak işlev görecekti.

Bir burjuva hareket olarak Jön Türk hareketi, yeni gelişmekte olan burjuvazinin siyasal hedeflerini ifade ediyor; feodal gericilikle -çelişkili ve tutarsız olmakla beraber- mücadele ediyordu. Muhafiz gazetelerde II. Abdülhamit'in kurduğu istibdat rejiminin 'mille'in iradesini yok saydığı, kurulacak bir meclisle Osmanlı 'vatan'ındaki herkesin kendisini ifade edebileceği ve böylece birliğin sağlanabileceği öngörülmüyordu. Bunun ötesinde bir program mevcut olmamakla birlikte, halk yığınlarının öfke ve tepkisini yedeklemek için Balkanlar'da ve Anadolu'da örgütlenme ve propaganda çalışmaları yürütülüyordu.

İstibdada karşı yükselen tepki, liberallerin öne sürdüğü üzere ordudaki subayların maaş alamamaktan kaynaklı tepkisine indirgenemez. Yahut devleti kurtarmak üzere harekete geçen genç subayların coşkulu fedailiklerine. Bu tepki, feodal toplumun belli bir aşamasında, gelişmeye başlayan ticari ilişkilerin, ilkel sermaye birikiminin, kapitalizmin Batı ülkelerinin de etkisiyle hızlanan gelişmesinin yarattığı değişim ve değişen sınıf güç denge ve ilişkilerinin etkisi göz ardı edilerek açıklanamaz. Feodal iktidara karşı elde silah savaşmaya götüren, şu veya bu "yüce fikir" olmaktan öte, burjuvazinin ekonomik ve politik olarak gelişmesi, bu doğrultuda yığınları kendi politik hedeflerine kanalize edebilmesidir.

Saltanat içerisinde yapılan bir sadrazam değişikliğini veya padişah değişimine yol açan bir saray darbesini aşan da, bu sınıfsal talep ve hedeflerle güç kazanan ve belirlenen hareketin, iktidarın sınıfsal bileşiminde yarattığı değişimdir. 1908 Devrimi'yle burjuvazi iktidarda söz sahibi olmuş, en azından feodalite ile iktidarı paylaşmıştır. Mutlakiyet yerini meşruti monarşiye, feodal iktidar yerini feodalite ile bağlarını koparamamış burjuva, başka bir deyişle feodalite ile burjuvazinin iktidarına bırakmıştır. Bu iktidarla beraber feodal devlet yapısında hızlı aşınmaların da önü açılmış, kapitalist yasa ve işleyişler etkinliğini arttırmış, kapitalizmin gelişmesi için –kimi 'zor' ve baskıyı içeren– ekonomik ve siyasal önlemler alınmıştır.

Bu değişim bir mücadele ve güç işidir. Nasıl ki, İngiliz Magna-Cartası –safça bir “demokratikleşme hareketi” olmanın ötesinde– burjuvazi ve feodalite arasındaki çıkar farklılıklarını ve mücadeleyi yansıtıyorsa, Fransız İhtilali bu mücadelenin radikal biçimlerde hayata geçmesiyle, 1908 Devrimi de, farklı koşullar ve zaman diliminde, ancak yine burjuvazi –ve burjuvazi tarafından yedeklenen yığınlar– ile feodalite arasındaki mücadeleyi yansıtıyor. Ki, bu içerik, bu içeriğin sonucu iktidardaki nitelik değişimi, 1908'i “darbe”nin ötesine götüren kanalları açıyor, monarşi anayasal monarşiye dönüşüyor.

1908 DEVRİMİNİ KOŞULLAYAN SİYASAL ATMOSFER

1908 Devrimi; 1900'lü yılların başından itibaren halk yığınlarının feodal baskı ve sömürüye, yaşamı dayanılmaz kılan vergilere, saltanatın emperyalistlerin oyuncağı haline gelmesine karşı yükselen tepkisinin birikimi ve sonucudur. Özellikle Balkanlar'daki halkların feodal zorbalığa karşı yükselen ulusal bağımsızlık hareketleri, padişahın yetkisinin anayasa ile kısıtlanmasını savunan demokratik yönelimler, halkın kötüleşen yaşam koşullarına karşı yükselen tepkisiyle birleştiğinde saltanatı oldukça zor durumda bırakacak bir halk muhalefeti geliyordu. Yalnızca Balkanlar'da değil Anadolu'nun birçok yöresinde, artan vergilere karşı ayaklanmalar patlak veriyor; istibdada karşı eylemler hızla artıyordu.

1903 yılında koyundan alınan verginin “Hayvanat-ı Ehliye Rüşümü” adı altında tüm ehli hayvanlardan vergi alınması şekilde genişletilmesi ve bütün ülkede gelir düzeyine göre alınacak olan “Şahsi vergi” isimli vergi kalemleri halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu nedenle uygulanmaları ertelenmişti. 1906 yılı başında bu vergilerin toplanması gündeme gelince, ülkenin birçok yerinde vergilere karşı ayaklanmalar çıktı. Halk yığınlarının içinde mayalanan öfkeyi göstermesi bakımından, 1903-1907 yılları arasında Kahire'de yayınlanan bir Türk gazetesindeki mektupta yer alan ifadeler önemlidir:⁸

8 “Kastamonu'da Hareket-i İhtilalkarane”, Kahire, 8 Mart 1906, Sayı: 121, içinde: Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu, s. 64.

“Vergi-i şahsi diye bir şey çıkardılar. Adalet yerinmeden zenginden ne alıyorlarsa fakirden de onu almaya başladılar. Halbuki talimat-ı mahsusasında bizler ile eshab-ı servet (servet sahipleri) tefrik edilmiştir (ayrılmıştır). Hükümet bunu kaale almıyor. Ustayı da 35 kuruş her bulunan çırağa da 35 kuruş vaz ediyor. Eşraf-ı memleket hep, imamet (imamlık) ve hitabet tezvîr diye kendilerini bu vergiden istisna ettiriyorlar. Bunu adalet kabul eder mi? Beldemizin en büyük taciri zat-ı vilayetpenahidir. Verginin kısm-ı azamı (büyük kısmı) ondan alınmalıdır. Hal böyle iken kendisi asla para vermiyor. Biz de vermeyeceğiz.”

Zaten ağır olan vergi yükü halkın yaşamını çekilmez kılıyordu. Vergiler bir de yerel yöneticilerin zulmü ve keyfi uygulamaları ile birleşince halkın sırtındaki yük daha da artıyordu⁹:

“O dönemde köylüler üzerinden alınan en önemli vergi, yasal olarak ürünün yüzde 12,5’undan ibaret olan aşar vergisiydi. Bundan başka toprak parçasının değerinin yüzde 0,4’ü oranında topraktan vergi alınmaktaydı. Keçi ve koyun başına 5 kuruş, domuzlardan ise değerinin yüzde 5’i ile yüzde 15’i arasında değişen hayvan vergisi alınıyordu. Yol vergisi (15 yaşından itibaren herkes 4 gün yol yapım ve onarımında çalışmak veya 16 kuruş ödemek zorundaydı), otlak vergisi ve bunlardan başka tütün, tuz vs. gibi dolaylı vergiler de vardı. Özellikle iltizama verme yoluyla tahsil edilen aşar ağır bir vergiydi. Mültezimler, çok büyük ölçüde yolsuzluk yapıyor, sonuçta yüzde 12,5’luk yasal ölçünün dışına çıkılarak köylüden yüzde 30-40 arasında vergi alınıyordu.”

Getirilmek istenen vergilere karşı Erzurum’da iki büyük isyan çıkmıştır. 1906 Şubat’ında toplanan vergilerin mahalli ihtiyaçlar yerine İstanbul’a gönderilmesi ve yerel yöneticiler tarafından çarçur edilmesine, zaten ağır olan vergi yükünün yeni vergilerle ağırlaşmasına karşı gelişen, başını varlıklı tacirlerin çektiği halk hareketi isyana dönüştü. Halkın tepkisini o dönemde Erzurum Yusufeli kazasında kaymakamlık yapan Nedim Ulusalkul şöyle tarif ediyor¹⁰:

“Kaymakamı bulduğum Erzurum vilayetinin Yusufeli kazasında, hacı E... adını taşıyan mütegalib (zorba) bir şahıs, her sene devlet aşarını hiç bahsına iltizam etmekte, fakat ahaliden birkaç mislini almak ve karşı gelenleri türlü iftiralarla cezalara mahkum ettirmek suretiyle, kazayı sürekli dayanılmaz bir zulüm ateşi içinde baştan başa yakıp kavurmakta idi. Bu kudreti de, merkezi vilayetteki

9 Prof. Dr. Coşkun Can Aktan, Araş. Gör. Dilek Dileyici, Araş. Gör. Özgür Sarac; Osmanlı Tarihinde Vergi İsyancıları, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/osmanli-isyanci.pdf

10 Tutuklananlar arasında Müslümanlar olduğu gibi Ermeniler de bulunuyordu. Hareket, Ermeni ve Müslümanları yerel ve merkezi yönetime karşı isyanda buluşturmuştu.

akrabasından bulunan bir iki mütegalib şahıstan almakta ve büyük kazancından o şahıslara da hisseler ayırmakta idi... Bir taraftan, Yusufeli'nde bu zulümlerle boğuşurken, diğer taraftan bir kanunla ihdas edilen hayvanat-ı ehliye vergisinin tahsili vazifesi ile karşılaşmış idim. Geçimleri yarı yarıya bu hayvanat ile temin eden Erzurum halkına ise bu vergi şüphesiz kaldırılması mümkünsüz ağır bir yük teşkil ettiği için, zahiren affını talep namı altında, Erzurum ileri gelenleri, ciheti askeriye ile de, aldıkları müzaheret (yardım etme) vaadine istinad ile birleşmişlerdi. Neticesi olarak, yüzlerce halk hemen her gün telgrafhane önünde toplanarak saray ve babiâliye, hayvanat-ı ehliye vergisinden şikayet telgrafları yağdırmaya başlamışlardı.”

İsyanı yatıştırıramayan, ordunun hayırhah tutumu nedeniyle de bastırılmayan hükümet, valinin görevden alınmasını ve vergilerin ertelenmesini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak yeni gelen vali 1906 sonbaharında Şubat isyanına karışanları tutuklamaya başlayınca, yeni bir isyan patlak verdi. İsyana –Şubat 1906'da olduğu gibi– Müslüman Türkler ve Hıristiyan Ermeniler kitleler halinde katıldı ve ortak mücadele verdi. İsyanı örgütleyen, Erzurum yerelinde kurulan Canveren isimli bir Jön Türk örgütüydü. İsyan, giderek vergileri ve yerel yönetimi aşan bir boyuta ulaşmış, merkezi hükümeti hedef aldı. İsyan, 1907 Mart ayında isyancıların taleplerinin bir kısmının kabul edilmesi ve hükümet güçleri tarafından bastırılmasıyla son buldu. Ancak bölgede isyanlar 1908'e kadar devam etti. Bu sırada, İzmir, Samsun, Kastamonu, Bitlis, Musul, Van, Diyarbakır, Sinop ve Trabzon'da da tepkiler, isyanlar ve istibdat karşıtı propaganda yükseliyordu.

Ezilen uluslar da, yükselen siyasal atmosfere ulusal örgütlerinde toplanarak katkıda bulunuyorlardı. Ermeni, Bulgar, Sırp, Makedon, Arnavut ve Arap milliyetçileri, Osmanlı'nın feodal-ulusal baskı ve zorla bir arada tutma politikalarına karşı kendi ulusal devletlerini kurmak için mücadele veriyorlardı. Özellikle Ermeni, Bulgar, Makedon milliyetçileri, Osmanlı hükümetini zor durumda bırakacak şekilde güçleniyor ve eylemlerini arttırıyorlardı.

19. yy'ın başlarından itibaren sayıları artan kapitalist işletmelerde çalışan işçi sınıfı, imparatorluğun ekonomik durumunun bozulmasıyla daha kötü koşullarla karşı karşıya kaldı. Uzun saatler düşük ücretlerle çalışan, dahası çalıştıktan sonra aylarca ücretlerini dahi alamayan işçiler, 1908 yılını ülke çapında grevlerle karşıladı.

Feodal ataerkil ilişkiler içerisinde söz sahibi olamayan kadınlar, Jön Türk örgütlerinde doğrudan bulunmasalar ve etkinlikleri çok sınırlı da olsa, eşitlik talebiyle 1908 öncesi yükselen siyasal atmosfere katkı sunuyorlardı.

Kafaları çokça karıştıran bir olgu da, özellikle Balkanlar'da bulunan Osmanlı ordularındaki siyasal kaynaşmadır. Orduda subayların maaşlarını düzgün alamaması, kötü koşullarda görev yapmak zorunda kalmaları, rüşvet, adaletsizlik, adam kayırma, ezilen ulusların milliyetçi hareketleriyle yüz yüze gelme, bu bölgede konumlanan ordulardaki Jön Türk propagandasını ve etkinliğini arttıran etkenler oldular. Böylece ordu içindeki subaylar 1908 devriminde küçümsenmeyecek derecede önemli bir rol oynadılar.

1908 Devrimi'ni etkileyen dış etkenler de mevcuttu. Fransız Devrimi'nin başlattığı "hürriyetçi" dalga Osmanlı aydınlarını etkisi altına almıştı. 1948 devrimleri ve 1871 Paris Komünü, Jön Türk hareketinin gelişmesinde (önceli olan Yeni Osmanlılar üzerinde) etkili olmuştu. Ancak asıl dikkate alınması gereken etkenlerden birisi, 1905 yılında Rusya'da feodal Çarlık rejimine karşı halk yığınlarının büyük ayaklanmasıydı. Bu ayaklanma bastırılmasına rağmen, Çarlık, göstermelik de olsa bir Duma meydana getirmek zorunda kalmıştı. Osmanlı aydınlarının gözü de buradaydı. Rus Devrimi'nin yarattığı rüzgâr Jön Türkleri de etkilemiş, halkın "hürriyet" talebini yükseltmişti.

1908 Devrimi, halk yığınlarının değişim isteğini ifade ediyordu. 1908'in siyasal atmosferinin hazırlanmasında Anadolu'da ve Balkanlar'da yükselen halk tepkisi ve dönem dönem patlak veren isyanlar belirleyiciydi. 1908'in Hürriyet kahramanı olarak adlandırılan Resneli Niyazi ve Enver Paşa, tam da böyle bir atmosfere yaslanarak dağa çıkıp saltanata ultiimatom verdiler.

Nesnel temel, kapitalizmin Osmanlı topraklarına girmesi, genç burjuvazinin ekonomik ve politik ihtiyaçları ile düzende değişiklik sağlama ihtiyacı, yani kapitalist ilişkilerin gelişmeye başlaması ile eski feodal üstyapı kurumlarının bu gelişmenin önünde engel durumuna gelmesiyse; öznel temel de, ezilen ulus hareketlerinin, dinsel azınlık hareketlerinin ve yaşam koşullarına, vergilere karşı genel halk tepkisinin yükselmesi ve bu yükselişi iyi değerlendiren İttihat ve Terakki örgütünün varlığı idi.

ÜST TABAKA DEVRİMİ

Ezilen ulus hareketlerinin varlığı, İttihat ve Terakki'nin ezilen ulus hareketleriyle -en azından bir kısmıyla- kurduğu ilişki, halkın vergilere karşı tepkisi, işçilerin hak alma mücadeleleri, elbette, 1908'i Fransız devrimi gibi kökten ve radikal bir burjuva devrim haline getirmeye yetmiyordu. 1908, talepleri, sloganları benzeşmekle beraber, devrime sınıfların katılımı, ekonomik ve siyasal hedeflerin kapsamı bakımından önemli farklılıklar içeriyordu.

Mesela, Fransız devriminde alt tabaka burjuvazi ve küçük burjuvazi ağırlıklı olarak devrime katılmış, kendi ekonomik ve politik taleplerini egemen kılmış, böylece feodalite ile radikal bir kopuşun nesnel temellerini sağlamıştır. Sağlamıştır, çünkü feodalizmin bağrında, onunla karşıtlık halinde gelişen ve henüz işçi ve emekçilerin muhalefetiyle de karşılaşmamış, sonrasında dünya kapitalizminin gelişimine (İngiliz burjuvazisiyle beraber) önderlik edebilecek güçlü bir burjuvaziye sahiptir. Fransız devrimi de, bu burjuvazinin önderliğinde ve geniş halk yığınlarının senyörlerin ve kilisenin topraklarına el konulması, ülke içindeki sınırların kaldırılması, soylu ayrıcalıklarının lağvedilmesi, cumhuriyet ve hukuksal eşitlik hedefiyle gerçekleştirilmiştir.

1908’de Meşrutiyet’in Manastır’da fiili olarak kurulması ve Balkanlar’da hükümetin inisiyatifini tamamen kaybetmesi Saray’ı elbette güç durumda bırakmıştır. Ancak 1908 Devrimi, buna rağmen halk yığınlarının yaygın bir ayaklanma ile iktidarı devirmesi, bir halk ayaklanması sonucunda iktidarın el değiştirmesi veya burjuvazinin halk ayaklanmasını yedekleyerek iktidarı alması şeklinde gerçekleşmemiştir. Saraya yönelik –kuşkusuz bir dizi isyan ve yerel ayaklanmanın da oluşmasını etkilediği– baskıların artması ile Saray’ın kendi iktidarını devam ettirmek adına geri adım atmasıyla, uzlaşma ile, yani asıl olarak “aşağıdan” bir ‘halk devrimi’ olmaksızın, bir üst tabaka burjuva devrim olarak gerçekleşmiştir. Lenin “halk devrimi” kavramını tartıştığı Devlet ve Devrim adlı eserinde 1908 devrimiyle ilgili şöyle der¹¹:

“Örnek olarak 20. Yüzyıl devrimleri alınırsa, Portekiz ve Türk devrimlerini [1908 devrimi kastediliyor -ç.] burjuva devrimleri olarak kabul etmek besbelli kaçınılmaz bir şey olacaktır. Ama bu devrimlerin her ikisi de ‘halk’ devrimi değildir; çünkü halk yığınları, halkın geniş çoğunluğu, kendine özgü ekonomik ve siyasal istemlerle, etkin, bağımsız ve hissedilir bir biçimde, bu devrimler içinde görünmezler.”

“Halkın geniş çoğunluğu” “bağımsız ve hissedilir bir biçimde” bu devrimlere katılmamış, başta Balkanlar olmak üzere Anadolu’nun bazı bölgelerinde yükselen halk hareketi burjuva devriminin organik bir parçası olamamış; zaten 1908 Devrimi –kuşkusuz en başta önderliği– de bu hareketleri kapsamak gibi bir hedefe sahip olmamıştır. Bu nedenle, Lenin’in de belirttiği gibi, 1908 Devrimi bir halk devrimi olmayıp üst tabaka burjuva devrimidir.

Ancak bir halk devrimi, tabandan gelen ayaklanmayla yükselen bir burjuva devrim olmaması, 1908’in bir darbe olduğu anlamına da gelmez. Ancak üst ta-

11 Lenin, Devlet ve İhtilal, Bilim ve Sosyalizm Yayınları

baka devrimi olmanın sancıları, çelişki ve tutarsızlıklarını içinde barındırır. 1908 Devrimi'yle iktidara gelen, ona önderlik eden feodal burjuvazinin örgütü olan İttihat ve Terakki, halk yığınlarının taleplerini ilerletmek, iktidara geldiğinde halk hareketinin gücüyle talepleri yaşama geçirmek bir yana halk hareketi karşısında üstenci, sorunları halkın dışında ele alıp çözümleyen, hatta giderek, yükselen halk hareketine karşı savaştan, onu bastırarak bir rol oynamıştır.

Bir üst tabaka örgütü olan İttihat ve Terakki, tam da bu nedenle, darbeciliğe yol açan, üstten kotarıcı, halk hareketine kuşkuyla yaklaşan eğilimlere sahipti. Dahası Ahmet Rıza ile birlikte İttihat ve Terakki'ye yarı-bilinçli, yarı-kendiliğinden pozitivist felsefe egemen olmuştu. Pozitivist İttihatçı anlayış, halk yığınlarının devrimci hareketine kuşkuyla yaklaşıyor, onu düzen ve ilerlemeyi bozan bir olgu olarak görüyor, halkın bizzat kendini yönetmesi yerine bilime hakim, bilgiye sahip ayrıcalıklı bir azınlığın yönetimi ve bu azınlığın halkı eğitmesiyle düzen ve ilerlemenin sağlanacağını, böyle "akıllı idareciler" in varlığıyla Osmanlı bütünlüğünün korunacağını düşünüyordu.

Ancak buna rağmen İttihat ve Terakki yine de bir devrim örgütü olarak doğuyor, halk yığınlarının taleplerini formüle ediyor ve arkasına istibdat karşıtı halk muhalefetini alarak II. Meşrutiyetin ilanına önderlik ediyordu. Padişaha isyan edip dağa çıkan İttihatçı Resneli Niyazi, Enver Paşa vb. Hürriyet Kahramanı ilan ediliyor ve halk tarafından coşkuyla karşılanıyordu.

1908 sonrası doğrudan iktidara gelmeyen ancak iktidarı denetimi altına alan İttihat ve Terakki, halk hareketine karşı üstenci ve düşmanca bir tavır almış, grevleri yasaklamış, basın ve ifade özgürlüğünü ortadan kaldırmış, muhaliflerine karşı kanlı bir terör uygulamasına girişmiştir. Komitacı bir anlayışla, aslında çok da farklı şeyler söylemeyen muhalifler 'vatan haini' olarak damgalanmış, suikastlarla öldürülmüşlerdir. İktidarı kontrol altında tutarken, fedailerin eylemleri ve tehditleri önemli bir işlev üstlenmiş, gerektiğinde bu fedailerle iktidar doğrudan ele alınmıştır.¹²

Ancak mesele, İttihat ve Terakki'nin darbeciliği besleyen, komitacı eğilimlere sahip olup olmadığı değildir. Elbette, İttihatçılarda böyle eğilimler vardır. Liberalerin 1908 ve İttihatçılarda gördükleri, yalnızca bu darbeci, otoriter ve anti-demokratik eğilimlerdir. Ancak, bütün bunlar, yukarıda değindiğimiz feodal gericiğin baskı ve tahakkümünden kaynaklı yükselen halk hareketi ve saltanat ve mutlak monarşiyle dönem dönem radikal silahlı mücadelelerle kendini gösteren ve buna burjuvazinin önderlik etmesiyle gerçekleşen devrimi basit bir darbeye indir-

12 1913 Babali baskınıyla İttihat ve Terakki, iktidarı bizzat ele almıştır.

gemez. İttihatçıların 1908 devrimine kadar ilerici ve demokratik bir mücadele içerisinde oldukları, yine aynı özellikleri taşıyan bir devrime önderlik ettikleri, darbeci eğilimlerinin eğilim olarak kaldığı gerçeğini değiştirmez.

Dahası günümüz darbecilerinin İttihatçılık ve Kemalizmle suçlanması da doğru değildir. Ne Kemalizm ne de İttihatçılık başlangıcından sonuna değişmez olmamış, farklı koşullarda farklı biçim ve içerikler kazanmıştır.

Örneğin günümüz darbeciliğinin, ülkemizdeki İttihatçı gelenekle ilgisi yok mudur? Şüphesiz vardır. Günümüz darbecilerinin Türkçü ve ırkçı görüşlerinin yahut Türkiye'deki milliyetçiliğin İttihatçılıkla ilgisi yok mudur? Vardır, tersini kolay kolay kimse inkar edemez. Ancak her şeyin bir başı, gelişmesi ve sonu vardır. İttihatçılık, daha doğru bir ifadeyle İttihat ve Terakki örgütü kurulduğunda Türkçü değil Osmanlıcıydı. Tüm Osmanlı milletlerinin birliğini savunuyor; Türk milliyetçiliği dahil tüm milliyetçiliklerin bu birliğe zarar vereceğini öngörüyordu. İçinde Türkçü, hatta İslam birliğini savunan eğilimler de vardı. Bu eğilimler, İttihatçılarıdaki Osmanlıcı genel çizgiyi değiştirmiyor, ancak geleceğe dair işaretler veriyordu. Örneğin 1908 Devrimi sonrası farklı uluslardan ve dinlerden insanlar bir araya gelmiş, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, Türkler, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Makedonlar ve diğer uluslar kucaklaşmış, ortak kutlamalar düzenlemişlerdir.

1908 Devrimi, liberallerin tanımladıkları gibi, Türkçü bir darbe, İttihatçılar da Türkçü değildiler. Günümüz darbecilerinin de, Türkçü milliyetçilikleri üzerinden, 1908 Devrimi'ne katılan İttihatçılarla eşitlenmesi doğru değildir.¹³

Benzer şekilde, İttihatçılarda her zaman darbeciliğe yol açacak eğilimler mevcuttu. Ancak 1908'in devrimci atmosferi içinde, İttihatçılar, halk yığınlarının istibdat karşıtı tepkisini yedekleyerek ve devrimin en örgütlü gücü olarak ona önderlik ettiler. Darbeci eğilimleri, devrimin genişlemesini, halk yığınlarının devrimci hareketinin ilerlemesini engelleyici bir rol oynamıştır, ama devrimi "darbe"ye çevirmemiştir. Devrim, İttihatçıların ötesindedir, onların eğilimleriyle belirlenemeyecek kadar nesnel bir gerçeklik ve tarihin devindirici gücüdür. Günümüz darbecilerinin de 1908 devrimini gerçekleştiren İttihatçılıkla suçlanması çocukluk olmasa bile liberal mayhoşluktur.¹⁴ Günümüz darbecileri, –sınıf niteliklerinin farklılığı bir yana bırakılırsa– 1908'i çoktan arkasında bırakmış olan ve Alman işbirlikçili-

13 1908 Devrimi'nden sonra İTC içindeki Türkçü eğilimler güçlenmiş, özellikle ezilen ulusların Osmanlı'dan tek tek kopmasıyla Türkçülük giderek egemen duruma gelmiştir.

14 Günümüz darbecilerinin elbette İttihatçı gelenekle ilgisi vardır. Ancak belirttiğimiz, 1908'i gerçekleştiren İttihatçılıkla ilgilerinin bulunmamasıdır.

ğine sürüklenerek Osmanlı'yı da Almanya'nın peşinden savaşa sürükleyen iktidara çöreklenmiş Enver Paşa'ya benzerler. Ama henüz 1908'e koşan, hürriyet için mücadele eden ve mutlakiyete karşı dağa çıkan Enver Paşa'ya hiç benzemezler.

İttihat ve Terakki, 1908 Devrimi'nden önce Fransız Devrimi'nin ideallerini sloganlaştırırken, devrimden sonra bu ideallere karşı savaştı. Nesnel koşullar ve örgütün konumu değiştiğinde, 1908 öncesi ilerici misyon, yerini gericiliğe bıraktı. Burjuva devrimi olmaktan, hele tepeden, uzlaşma yoluyla meşrutiyetin getirilmesinden kaynaklı, radikal burjuva demokratik reformların gerçekleşmesi bir yana, sınırlı, uzlaşmacı ve ılımlı reformlar, halkların baskı altına alınması, toplu sürgünlerle katledilmesi, muhalefetin yasaklanması, feodalizmle uzlaşma ve Alman emperyalizmiyle girilen işbirliği ilişkisi ile gerilerde bırakıldı. 1908 Devrimi'nin yarattığı atmosfer, geçici de olsa basın özgürlüğünü, işçi ve emekçilerin grevlerini, hatta kadınların eylemlerini gündeme getirip, padişahın yetkilerinin azaltılmasını sağlasa da, kitlelerden uzaklaşan, muhalifleri katleden, emperyalizmle yakınlaşıp gericilikle işbirliği yapan İttihat ve Terakki iktidarıyla son nefesini verdi.

İKTİSADİ SÜREÇLE SİYASİ SÜRECİ AYRIŞTIRMA YANLIŞLIĞI

1908'e yönelik tutum Cumhuriyet'in ilanının değerlendirmesinde de sürüyor.

Başkaya'da, benzer bir tutum içerisinde: *"1923'te Cumhuriyetin ilanı da bir darbenin sonucudur. Ondan sonrası 1908-1913 döneminin de gerisinde koyu bir tek parti diktatörlüğü, benim 'Orijinal Bonapartizm' dediğim tuhaf bir otokrasiydi. Cumhuriyet rejiminin 'cumhurla', halkla ilişkisinin yönü cumhuriyetten [rejimden] halka [cumhura] doğruydu. Aynı imparatorluk döneminde olduğu gibi... Oysa, ilişkinin yönünün cumhurdan, [halktan] devlete doğru olması gerekirdi... Gerçi müthiş bir modernist, modernleşmeci söylem geçerliydi, ama söz konusu söylem tam bir retorikti ve başta yönetici bürokratik elitin adamları olmak üzere, kitleleri aldatmayı amaçlayan bir ideolojik manipülasyondur. Bırakın cumhurun iradesinin tecelli etmesini, süreci belirler duruma gelmesini, cumhur [halk] devlet tarafından bir tür rehin alınmıştı. Hiçbir aykırı sese tahammül edemeyen, ifade özgürlüğünün kırıntısına izin vermeyen, her türlü muhalefetin yasaklandığı, dernek kurmanın mümkün olmadığı bir rejim, sadece padişah sahneden çekildi diye cumhuriyet sayılabilir miydi? Anayasa'da gerçi hakimiyet bilâ kayd-ı şart milletindir yazlıydı, ama bunun hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktu. Dikta rejimlerinin yasallığı bir retorikten ibarettir. Zaten anayasa rafta bir metin olarak kalmıştı... Meclis de bilinen anlamda bir meclis değildi. Mustafa Kemal'in bizzat atadığı üyelerden oluşan bir meclisti... Ben buna meclis-i memuran demekte bir sakınca görmüyorum... Türkiye'de kavramın gerçek anlamında bir parlamento hiçbir zaman varolmadı..."*

Georg Lukács'ın¹⁵ sözünü hemen hatırlatalım; "her burjuva devrimi bir hayal kırıklığıdır". Burjuva devrimlerinde zafer alanlarında özgürlük ön plana çıkar (Başkaya'nın dediği gibi, aslında bunlar retorikten ibarettir), ancak devrim tamamlandığında, bu özgürlük baskılara dönüşür. Niçin? Çünkü burjuvazi, toplumun içinde azınlıkta kalan bir sınıftır. 1908 Devrimi'nin sonunda da, Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu azınlık, "bürokratik elit"e dönüşmüştür.

Buradaki temel soru şudur, bu "elit" ne adına hareket etmektedir? Unutmamak gerekir ki, devlet burjuva yaratmaz, olanı geliştirir. Burjuvazinin varlığından bahsettik. "Yönetici elit", sözcüsü ve temsilcisi olduğu var olan burjuvaziyi geliştirmek için mi vardır, yoksa başka bir sınıf için mi?

Kapitalizmin düzenlenme ihtiyacı her zaman vardır. Kapitalizmin kâr güdüsünün beslediği anarşik özü, tekil ve toplu çıkarlar arasında ortaya çıkan çelişkilerde ifadesini bulur. Bu çelişkilerin kapitalist sistemin çıkarlarına göre bertaraf edilmesi gerekir. Sistemin kendini yeniden üretmesinin koşullarının sağlanması, önünün açık tutulmasının kritik aktörü devlettir. Söz konusu işlevin nasıl ve hangi yollarla hayata geçirileceği zaman ve mekâna bağlı bağımlı bir sorundur. Zaman ve mekâna bağlı olarak farklı kurgular oluşturulur. Burada karşımıza, karşılıklı içsel bağları olan iki kurgu çıkar: 'Egemen ideoloji' ve 'resmi ideoloji'... Bu kapitalizm-devletçilik-liberalizm zincirinin anlaşılmasında hareket noktasıdır.

Her iki kurgu da sürekli değişen, hareketli bir doğaya sahiptir. Egemen ideoloji resmi ideolojiyi içerir. Egemen ideoloji, sistem olarak, kapitalizmin meşruiyetini sağlamaya dönük bir kurgudur. Bunun görevlisi devlettir. Devletin kendi meşruiyetini sağlamaya dönük kurgusu, egemen ideolojiyle zaman zaman gerilim yaşayabilir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de tek parti dönemi, iki kurgu arasında bir uyumun söz konusu olduğu bir süreçten, çok partili hayata geçişle, iki kurgu arasında gerilim de yaşanmıştır. Ancak söz konusu gerilimin sınırı, sistemin topyekûn üretiminin gereklerine bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne hüküm süren egemen ideoloji, burjuva ideolojisidir. Uygulamaya geçirilen, devletçi ya da liberal, resmi ideolojinin sınırları, bu gerçeklik içinde belirlenir. Bu gerçeklik ihmal edildiğinde, ister istemez, resmi ideoloji tartışmaları, Kemalizm ve kerameti kendinden menkul bir devlet üzerinden yapılıyor. Tartışmaların resmi ideoloji üzerinden yapılması, devletin dayandığı sınıfsal temelin göz ardı edilmesine, devlete toplumsal yapıdan bağımsız bir var oluş biçilmesine yol açmaktadır.

---

15 Georg Lukács, Macar Marksist filozof ve edebiyat bilimcisi. Sınıf bilinci teorisi ile öne çıkmış bir isim.

Devletin baskıcı yapısı, Başkaya'nın sürekli vurguladığı moderniteye aykırı mıdır? Unutmamak gerekir ki, faşizm de bir modern zaman uygulamasıdır. Me-sele, baskı değil, devletin baskıyı ne adına yaptığıdır. Cumhuriyet'in baskı biçimiyle, Osmanlı'ninki aynı şeye mi hizmet etmektedir? Başkaya'ya kalırsa, evet: *"Sınıfsal ilişkiler düzeyinde de hiçbir yenilik söz konusu değildi. Üretim ve mülkiyet ilişkileri olduğu gibi kaldı. Emekçi halk çoğunluğu [küçük ve yoksul köylüler ve işçiler] lehine en küçük bir değişiklik söz konusu olmadı, ama toprak ağalarının lehine düzenlemeler unutulmadı. Kır kesiminde küçük ve yoksul köylülerin akıbeti toprak ağalarına, mütegalibeye ve jandarmaya teslim edildi. Cumhuriyet rejiminin övünç kaynaklarından biri de, kadınlara seçme ve seçilme hakkının birçok Avrupa ülkesinden önce tanınmış olmasıdır. Kullanılmadıktan sonra bir hakkı şeklen tanımanın bir kıymet-i harbiyesi olur mu? Dernek kurmanın, parti kurmanın, kendini ifade etmenin, muhalefetin, basın özgürlüğün, akademik özgürlüğün, vb. mümkün olmadığı, daha da önemlisi seçimlerin olmadığı koşullarda kadınlara seçme seçilme hakkı tanırsa bunun ne önemi var? Velhasıl Cumhuriyet denilen rejimin cumhuriyetle ilgisi, görüntüden, söylemden ibaretti ve gerçek dünyada bir karşılığı yoktu."*

Başkaya'ya göre, Cumhuriyet, kapitalist temelde örgütlenmiş bir proje değil. Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde tek parti olarak örgütlenen siyasi irade, ileriye dönük kurgulanan projenin taşıyıcısı değil. Oysa uygulamaları, söz konusu projeye meşruiyet sağlamaya, sürekliliğini garanti altına almaya dönük uygulamalar. Ve kapitalist sermaye birikiminin rasyoneli içinde anlam kazanıyor. 'İktisat dışı zor' olarak ifade edilen mümkün tüm mekanizmalar kullanılmıştır. Kapitalist sermaye birikiminin iradi müdahalelerle düzenlenip yönlendirildiği bu sürecin esas aktörü, devletin yaptırım gücünü elinde tutan siyasal kadrolardır.

Söz konusu kadronun verili toplumsal koşullara iradi müdahalelerle¹⁶ işleyiş mekanizmalarını oluşturduğu kapitalist kurgunun meşruiyetinin sağlanmak için formüle ettiği altı ok (Devletçilik, laiklik, halkçılık, devrimcilik, cumhuriyetçilik, ulusçuluk), aynı zamanda iktidara meşruiyet sağlamaya dönüktür. Beş ilkedен asla taviz vermeyen (burada ilkelerin, içeriklerine ve anlamlarına uygun bir biçimde hayata geçirildikleri kastedilmiyor), tartışılmasına dahi tahammül göstermeyen, kendi bildiğini katı şekilde uygulayan siyasal iktidar, sadece bir ilkede esnek davranıyor. O da, iktisadi hayat dair olan devletçilik ilkesidir. Tabi söz konusu es-

16 Söz konusu iradi müdahalelerle, kapitalist birikimin ihtiyaçlarına uygun ulus devlet yaratılırken, İslami ve Kürt cephelelerinde açılan yaralar hâlâ onarılamamıştır. Vurgulamak gerekir ki, buradaki despotizm, siyasal iktidarın kişisel tercihlerinden değildir, geçmişten kopma ve yeni sistemi inşa adına yapılmıştır.

neklik, döneme hâkim olan pragmatizm ile ilişkilidir. Mümkün tüm olanakların ve alternatiflerin sermaye birikimi sürecine hizmet etmesini sağlamak, kapitalizmin kendi mantığında vardır. Bu anlamda, siyasal iktidar, mevcut güç dengelerini kendi lehine çevirdiği bu süreçte, verili toplumsal yapıda ve uluslararası konjonktürde kapitalist sermaye birikiminin gereklerine cevap verecek biçimde, devletçilik olarak adlandırılan uygulamalara başlamıştır.

Yani, işler, Başkaya'nın, *"Bilindiği gibi Osmanlı imparatorluğunda ve benzer imparatorluklarda köklü bir devlet/halk yabancılaşması söz konusudur. Bizde söz konusu yabancılaşma cumhuriyetin ilanından sonra da devam etti ama bir farkla: Cumhuriyet rejimi halkı 'adam etmek' istiyordu"* dediği gibi değildir. Burada 'adam etme' adına yapılanlar, toplumu, öngörülen kapitalist projeye göre yeniden biçimlendirmektedir. Bu, öyle "bir farkla" denilerek hafife alınabilecek bir durum değildir. Köklü bir dönüşümün göstergesidir. Üretim biçiminin, mülkiyet ilişkilerinin toptan dönüştürülmesinin çabasıdır bu... Fakat devletçiliğe yönelik eleştiriler, iktisadi süreçle siyasi sürecin ayrılığına dayalı olunca, ister istemez görülemiyor dönüşüm.¹⁷

Çok farklı disiplinler (tarih, sosyoloji, iktisat), çok farklı düşünener (sağ-sol söylem, liberal-devletçi vb.), bütünlüklü bir çerçeve kullanmadıklarında, çok rahat ortak noktada buluşabiliyorlar. Buluşturan 'mitos', 'güçlü devlet'tir... Bir taraf, güçlü devleti ve onun bürokrasisini her şeyin suçlusunu ilan ederken, diğer taraf, ne kadar adalet dağıtıcı, geleneklerin koruyucusu olduğundan dem vurarak, devlete güzellemeler yapıyor. Aynı mitos, farklı çıkış noktalarından hareket eden farklı akımları, aynı noktada buluşturuyor.

SONSÖZ NİYETİNE

Tarihi kendi duyarlılıklarına göre yeniden yazan liberal tarih yazını için, 1908 Devrimi, ordunun iktidara müdahalesinden ibarettir. 1908 Devrimi, feodalizmle bağlarını koparamamış burjuvazinin kendi ekonomik ve siyasal çıkarları doğrultusunda halk yığınlarının zayıf ve örgütsüz eylemlerini kendi siyasal hedef-

---

17 Cumhuriyetin kadrolarında 1908 Devrimi'nden beri gelen kadrolar var. Güçlerini sadece bürokrasiden almamışlardır. Kapitalist sermaye birikimine uygun koşulları yerine getirirken, kendileri de sermaye biriktirerek burjuvalaşmışlardır. Devlet olanakları ile ulusal burjuva olmak, 30'lu yıllarda sermaye için tartışmalara da yol açmıştır. Kendilerini liberal olarak tanımlayan aydınların devletçiliğe yönelik eleştirilerinde öne çıkardıkları vurgu, bir takım kişilerin devlet eliyle zenginleştirilmesi ve bu ilişkinin getirdiği çürümüşlüktür. Aslında çürümüşlük olarak tarif edilen, o koşullarda geçerli olan kapitalist birikim mantığına son derece uygundur.

lerine kanalize etmesiyle gerçekleşen bir devrim değil, ordunun, ordu içinde örgütlenmiş komplocu/komitacı İttihat ve Terakki örgütünün iktidara gelme hamlesidir. Sınıflar üstüdür; niteliğini, sınıfsallıktan değil, komitacılıktan, orduculuktan, askeri bürokratik ve militarist anlayıştan alır. Böylece, 1908'den Cumhuriyete ve günümüze kalan da, burjuvazinin diktatörlüğü değil, askeri bürokratik diktatörlük, egemen olan da, sınıf olarak burjuvazi değil, ordunun denetiminde askeri-sivil bürokrasisidir.

Bu anlayışa göre muhalif harekete düşen, bu askeri, bürokratik, İttihatçı geleneği –'kimle olursa olsun', gerekirse işbirlikçi tekeli burjuvaziyle, onun AKP türü partileriyle– tasfiye etmektir. Tarihe yönelik bakış açısı, ister istemez, geçmişe yönelik tartışmanın ötesinde, bugün alınacak pratik tutumun belirleyicisi durumunda oluyor. Demokrasi mücadelesinin öznelerini belirlemede etkili oluyor. Bam teli tam da bu noktadadır.